

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده ادبیات فارسی و زبان های خارجی

موضوع :

بررسی ویژگی های سبکی غزل های حکیم صفای اصفهانی

استاد راهنما :

دکتر غلامرضا مستعلی پارسا

استاد مشاور :

دکتر محبی طالبیان

دانشجو :

سید علی رضا وفایی کریم آبادی

تابستان ۹۱

فرم گرد آوری اطلاعات پایان نامه ها
کتابخانه مرکزی دانشگاه علامه طباطبائی

عنوان : بررسی ویژگی های سبکی غزل های حکیم صفای اصفهانی
نویسنده / محقق : سید علی رضا وفایی کریم آبادی
مترجم : _____
استاد راهنما : دکتر غلامرضا مستعلی پارسا   استاد مشاور: دکتر یحیی طالبیان استاد داور : دکتر حوریه شیخ مونسى
کتابنامه : در پایان رساله درج شده است   واژه نامه: ندارد
نوع پایان نامه :   بنیادی ☐ توسعه ای ☐ کاربردی ☒
مقطع تحصیلی : کارشناسی ارشد   سال تحصیلی : ۹۰-۹۱
محل تحصیل : تهران   نام دانشگاه : علامه طباطبائی دانشکده : ادبیات فارسی و زبان های خارجی
تعداد صفحات : ۱۸۳   گروه آموزشی : زبان و ادبیات فارسی
کلید واژه ها به زبان فارسی : سبک ، شعر ، غزل ، سطح فکری ، سطح زبانی ، سطح ادبی ، تشبیه ، استعاره
کلید واژه ها به زبان انگلیسی : style , poem – sonnet – ideal level – lingua level – literal level -Simile – metaphor

چکیده :

الف) موضوع و طرح مسئله (اهمیت موضوع و هدف) : از یک سو دوره بازگشت ادبی کمتر مورد توجه اهل ادب و تحقیق قرار گرفته است و از سوی دیگر حکیم صفای اصفهانی بخصوص به عنوان یک غزل سرا اصلاً موضوع رساله و پژوهشی قرار نگرفته است ؛ در اینجا هدف بررسی دو موضوع بالا می باشد .

ب) مبانی نظری شامل مرور مختصری از منابع ، چارچوب نظری و پرسشها و فرضیه ها : مهمترین فرضیه ی این رساله خراسانی بودن زبان غزل صفا و همچنین عراقی بودن سبک تقلید صفا از نظر ادبی و فکری می باشد .

پ) روش تحقیق شامل تعریف مفاهیم روش تحقیق ، جامعه مورد تحقیق ، نمونه گیری و روشهای نمونه گیری ابزار اندازه گیری ، نحوه ی اجراء آن ، شیوه گردآوری و تجزیه و تحلیل داده ها : روش تحقیق در این رساله کتابخانه ای و مبتنی بر بررسی های آماری و ترسیم نمودار می باشد که بر این اساس داده ها مورد تجزیه و تحلیل قرار می گیرند .

ت) یافته های تحقیق : استخراج مسائل زبانی ، ادبی و فکری غزل های بررسی شده و رسیدن به ویژگی های سبکی هر یک از سطوح بالا یافته های این رساله را در بر می گیرد .

ث) نتیجه گیری و پیشنهادات :

- ۱- زبان غزل های حکیم صفای اصفهانی خراسانی است .
- ۲- بررسی های صورت گرفته نشان می دهد حکیم صفای اصفهانی ، از نظر ادبی به راه شاعران سبک عراقی رفته است .
- ۳- سطح فکری در غزل های حکیم به خوبی ، غزل عرفانی سبک عراقی را نمایان می کند .
- ۴- پیشنهاد می شود آنچنان که بررسی های آماری و ترسیم نمودارها دقت علمی رساله ی پیش رو را افزایش داده است ؛ دانشجویان عزیز در موارد مشابه از این روش بهره گیری کنند .

صحت اطلاعات مندرج در این فرم بر اساس محتوای پایان نامه و ضوابط مندرج در فرم را گواهی می نمایم .

نام استاد راهنما :

سمت علمی :

نام دانشکده :

رئیس کتابخانه :

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده
۲	مقدمه
۴	کلیّات
۵	حکیم صفای اصفهانی
۷	دیوان حکیم صفای اصفهانی
۹	سبک شناسی
۱۲	مکاتب سبک شناسی
۱۳	سبک شناسی در ایران
۱۴	ادوار شعر فارسی
۱۴	دوره بازگشت
۱۷	غزل
۱۹	غزل بازگشت
۲۰	عرفان
۲۱	مراجع و یاد داشت های کلیّات
۲۴	فصل اول : گزیده غزلیات
۷۰	فصل دوم : سطح زبانی
۷۰	۱-۲ سطح آوایی
۷۰	۱-۱-۲ موسیقی بیرونی یا وزن

۷۲	سکتهٔ ملیح
۷۳	۲-۱-۲ موسیقی کناری یا قافیه
۷۶	۱-۲-۱-۲ قافیه بدیعی
۷۷	۳-۱-۲ سجع
۷۷	۱-۳-۱-۲ سجع متوازی
۷۹	۲-۳-۱-۲ سجع مطرف
۸۰	۳-۳-۱-۲ سجع متوازن
۸۱	۴-۱-۲ جناس
۸۱	۱-۴-۱-۲ جناس مطرف
۸۲	۲-۴-۱-۲ جناس زاید
۸۲	۳-۴-۱-۲ جناس مذیل
۸۳	۴-۴-۱-۲ جناس اشتقاق یا اقتضاب (اختلاف مصوت بلند)
۸۳	۵-۴-۱-۲ جناس اشتقاق (جناس کلمات هم خانواده یا جناس ریشه)
۸۳	۵-۱-۲ تکرار
۸۵	۶-۱-۲ هم حرفی و هم صدایی
۸۵	۱-۶-۱-۲ همصدایی
۸۸	۲-۶-۱-۲ هم حرفی
۹۴	۷-۱-۲ مختصات کهن آوایی
۹۴	۱-۷-۱-۲ تغییر مصوت
۹۴	۲-۷-۱-۲ تشدید مخفف
۹۵	۳-۷-۱-۲ تخفیف مشدد
۹۵	۴-۷-۱-۲ حذف از کلمه (مخفف کردن)

۹۶	۲-۱-۷-۵ اسکان ضمیر
۹۷	۲-۲ سطح لغوی
۹۷	۲-۲-۱ کاربرد لغات عربی در غزلیات
۱۰۶	۲-۲-۲ مضاف و مضاف الیه ، موصوف و صفت
۱۱۸	۲-۲-۳ اسم معنی ، اسم ذات
۱۲۶	۲-۲-۴ کاربرد لغات امروزی در متن غزلیات
۱۲۶	۲-۲-۵ مختصات کهن لغوی
۱۲۶	۲-۲-۵-۱ استعمال لغات پهلوی
۱۲۷	۲-۲-۵-۲ استعمال لغات فارسی قدیمی (مهجور)
۱۲۸	۲-۲-۵-۳ معانی حروف اضافه
۱۲۸	۲-۲-۵-۴ معانی به
۱۲۹	۲-۳ سطح نحوی
۱۲۹	۲-۳-۱ آوردن واو عطف در آغاز کلام
۱۲۹	۲-۳-۲ یاء شرط
۱۲۹	۲-۳-۳ یاء استمراری
۱۳۰	۲-۳-۴ ضمیر
۱۳۰	۲-۳-۵ ارجاع «او» به غیر جاندار
۱۳۰	۲-۳-۶ بسامد بالای ضمیر متصل مفعولی
۱۳۱	۲-۳-۷ انواع را
۱۳۲	۲-۳-۸ مقدم دانستن «می» بر نون نفی
۱۳۲	۲-۳-۹ فعل مضارع
۱۳۳	۲-۳-۱۰ بود به جای باشد

۱۳۴	۱۱-۳-۲ فعل امر بدون «ب»
۱۳۴	۱۲-۳-۲ فعل امر با «می»
۱۳۴	۱۳-۳-۲ فعل امر با پیشوند
۱۳۴	۱۴-۳-۲ آوردن «ب» بر سر فعل ماضی
۱۳۵	۱۵-۳-۲ فعل ماضی نقلی
۱۳۵	۱۶-۳-۲ فراوانی افعال پیشوندی
۱۳۶	۱۷-۳-۲ آوردن «ب» تأکید بر سر فعل منفی
۱۳۶	۱۸-۳-۲ استفاده از «م» برای نهی کردن فعل به جای «ن»
۱۳۶	۱۹-۳-۲ ایجاز یا کوتاهی جملات
۱۳۷	۲۰-۳-۲ جمله بندی
۱۴۰	۲۱-۳-۲ حذف فعل
۱۴۱	مراجع و یادداشت های فصل دوم
۱۴۳	فصل سوم : سطح ادبی
۱۴۴	۱-۳ صنایع بدیع معنوی
۱۴۴	۱-۱-۳ مراعات نظیر
۱۴۶	۲-۱-۳ حس آمیزی
۱۴۶	۳-۱-۳ تلمیح
۱۴۹	۴-۱-۳ لفّ و نشر
۱۵۰	۵-۱-۳ تضاد
۱۵۰	۶-۱-۳ مبالغه و اغراق و غلوّ
۱۵۱	۷-۱-۳ ارسال المثل یا تمثیل
۱۵۱	۸-۱-۳ ایهام تناسب

۱۵۳	۲-۳ بیان
۱۵۳	۱-۲-۳ تشبیه
۱۵۴	۱-۱-۲-۳ تشبیه بلیغ (به صورت اضافه تشبیهی)
۱۵۵	۲-۱-۲-۳ تشبیه مرکب
۱۵۶	۳-۱-۲-۳ تشبیه ملفوف
۱۵۷	۴-۱-۲-۳ تشبیه مفروق
۱۵۷	۵-۱-۲-۳ تشبیه مضمّر
۱۵۸	۶-۱-۲-۳ تشبیه تفضیل
۱۵۸	۲-۲-۳ استعاره
۱۵۸	۱-۲-۲-۳ استعاره مصرحه
۱۶۰	۲-۲-۲-۳ تشخیص
۱۶۰	۳-۲-۲-۳ استعاره مکنیه به صورت اضافی (اضافه استعاری)
۱۶۱	۳-۲-۳ کنایه
۱۶۴	مراجع و یاد داشت های فصل سوم
۱۶۵	فصل چهارم سطح فکری
۱۶۷	عشق
۱۶۸	فقر
۱۶۹	فنا
۱۶۹	بقاء
۱۷۰	حقیقت
۱۷۰	دل
۱۷۱	سرّ

۱۷۱	سیر
۱۷۲	ساقی
۱۷۲	می
۱۷۲	شراب
۱۷۳	باده
۱۷۳	مست
۱۷۳	خط
۱۷۴	خال
۱۷۴	رخ
۱۷۴	وحدت
۱۷۵	تجلی
۱۷۵	مدح و منقبت معصومین (ع)
۱۷۶	منابع فصل چهارم
۱۷۷	نتیجه گیری
۱۷۹	منابع
۱۸۲	چکیده انگلیسی

فهرست نمودار

۱۰۵	نمودار لغات عربی
۱۱۵	نمودار ترکیبات
۱۳۹	نمودار جملات دستورمند و نادرستورمند
۱۴۰	نمودار حذف فعل در جملات
۱۵۲	نمودار صنایع بدیعی
۱۶۳	نمودار صنایع بیانی

تقدیم به :

طاہا و یاسین دو نوگل زندگی ام .

چکیده

غزل فارسی ، قالب ماندگار و جذاب شعر فارسی ، در دوره بازگشت ادبی ، مانند سایر قوالب شعری مورد تقلید شاعران بازگشت قرار گرفت . حکیم صفای اصفهانی یکی از غزل سرایان دوره بازگشت ادبی است که کمتر مورد توجه و دقت اهل ادب قرار گرفته است . در این رساله سعی بر این است که به صورتی دقیق و علمی بر اساس منابع معتبر و شناخته شده ، مطالعات سبکی در سه سطح زبانی ، ادبی و فکری در مورد غزل صفا صورت گیرد . در سطح زبانی که قسمت اعظم این رساله را به خود اختصاص داده است سه سطح کوچکتر ، آوایی ، لغوی و نحوی در غزلیات بررسی می گردد . نتایج بررسی ها به صورت علمی و با آمارگیری و در قالب نمودارهایی ترسیم شده است که نشانگر سبک خراسانی در زبان غزل های حکیم صفای اصفهانی است ؛ این همان زبان صفا در قصاید اوست . در سطح ادبی با بررسی تشبیه ، استعاره ، تضاد ، مراعات نظیر ایهام و ... در غزلیات و آمارگیری و ترسیم نمودار نتیجه حاصل سبک عراقی می باشد . در سطح فکری بررسی زندگی شخصی شاعر از خلال آثار معتبر و همچنین محتوای غزلیات و وفور اصطلاحات عرفانی ، ما را به یک غزل عرفانی به شیوه شاعران سبک عراقی می رساند . روش مطالعه و بررسی بر اساس آمارگیری و با مراجعه به منابع معتبر که در پایان رساله ذکر گردیده است ؛ منجر به ترسیم نمودارهایی جهت قضاوت دقیق و علمی شده است . این روش می تواند روشی مطمئن تر و دقیق تر را در بررسی های سبکی پیش روی دانشجویان عزیز قرار دهد و نتیجه گیری را به قطعیت و دقت علمی نزدیکتر کند .

کلید واژه : سبک ، شعر ، غزل ، سطح فکری ، سطح زبانی ، سطح ادبی ، تشبیه ، استعاره .

بازگشت ادبی ، دوره ای در شعر فارسی است که محلّ انتقاد اهل ادب بوده است و از دیر باز منتقدان جدّی و حتّی مخالفان سرسختی را در برابر خود دیده است . اگر با دیدۀ انصاف به این دوره از شعر فارسی بنگریم ، باید گفت قضاوت ، بدون بررسی همه جانبه علمی - ادبی ، به دور از انصاف و غیر علمی خواهد بود . بازگشت ، به خاطر اشتغال بر ادوار آغازین و میانی ادبیات فارسی ، ظرفیتی بزرگ و ارزشمند را فراهم آورده است که باید بر آن داشته های صاحبان آثار این دوره را که اندوخته های علمی و شخصیتی ایشان است ، افزود .

بررسی سبک شناسانه آثار ، با یک روش کاملاً علمی و بر اساس معیارهای زبانی و ادبی و همچنین فکری ، یک بررسی جامع الاطراف و کاملی را ترسیم می نماید . حال اگر این بررسی متوجه ظرفیت بزرگ و بکر شاعران بازگشت ، بخصوص در عهد قاجار شود ؛ خود فرصت مغتنم و ارزش مضاعفی را برای جویندگان علم و ادب که در آغاز این راه قرار دارند فراهم می آورد .

اگر شناخت شاعری کمتر نام آشنا همچون حکیم صفای اصفهانی ، دستمایۀ یک رساله قرار گیرد ؛ قطعاً باید قدر دان این موقعیت بود . حال اگر شاعر ، فیلسوف و متکلم و همچنین عارف مسلک و دارای اعتقادات مذهبی باشد ، خود مزیت مضاعفی را به همراه دارد .

در این رساله ، سعی بر این است که در حد وسع و بضاعت اندک خویش ، شناخت مبتنی بر سبک شناسی علمی از غزل حکیم صفای اصفهانی حاصل شود . این پژوهش بر پایه روش مؤلف کلیات سبک شناسی و راهنمایی استادان محترم راهنما و مشاور و همچنین مساعی نگارنده ، شکل یافته است .

در کلیات به زندگی نامه و آثار حکیم ، تعریف سبک ، سابقه سبک شناسی در ایران ، مکاتب سبک شناسی ، شناخت دوره بازگشت ، تاریخچه غزل و عرفان پرداخته ایم .

فصل اول شامل چهل غزل از غزلیات حکیم صفای اصفهانی است که گزیده ای از غزلیات را با نامگذاری از شماره ۱ تا ۴۰، شامل می شود.

فصل دوم که پر حجم ترین فصل این رساله است، به سطح زبانی اختصاص دارد. این سطح خود به سه سطح کوچکتر آوایی، لغوی و نحوی تقسیم می شود. در سطح آوایی، موسیقی کلام اعم از وزن و قافیه تا بدیع لفظی و ویژگی های کهن آوایی به صورت دقیق و مفصلی بررسی شده است. در سطح لغوی، علاوه بر ویژگی های کهن لغوی، درصد لغات عربی، ترکیبات اضافی و وصفی، اسم ذات و معنی، لغات امروزی و ... به صورت کاملاً آماری و با تکیه بر نمودارهای دقیق تجزیه و تحلیل گردیده است. در سطح نحوی، ویژگی های کهن زبان به صورت مفصل مورد دقت و بررسی بوده است و شیوه جمله بندی و کیفیت و کمیت جمله ها، تجزیه و تحلیل نموداری و آماری شده است.

فصل سوم با بررسی بدیع معنوی و کاربرد آنها اعم از مراعات نظیر، تضاد، تلمیح و... در غزلیات آغاز گردیده است و همچنین در بحث بیان، تشبیه، استعاره و سمبل در غزلیات به صورت کامل و دقیق استخراج و در قالب نمودار آماری شده است.

فصل چهارم که فصل پایانی است با تکیه بر بسامد لغات و اصطلاحات غزلیات به سطح فکری، مبتنی بر تعاریف و اصطلاحات عرفانی به صورت علمی، اختصاص دارد.

در پایان تشکر و سپاس خود را تقدیم استاد محترم و راهنمای بصیر، جناب آقای دکتر مستعلی پارسا، می دارم و از بذل توجه و عنایت استاد مشاور، آقای دکتر طالبیان، قدردانی می نمایم. بی شک کاستی های موجود در کار بر اثر کوتاهی اینجانب نسبت به افاضات اساتید محترم است و اگر اندک فایده ای در کار باشد ناشی از اشارات ایشان بوده است.

و من الله توفیق

کلیّات

حکیم صفای اصفهانی

محمد حسین صفای اصفهانی ، در سال ۱۲۶۹ هجری قمری در فریدن اصفهان ، دیده به جهان گشود
که خود در قصیده ای به مطلع ؛

برخرد افزایش بکاهد نقصان

هر که بر کند دل از صحبت نادان

سال تولد خود را چنین می سراید :

سی و دو سال است درخشیمی گیهان

«در سنه الف و سیصد و یک هجری

کرده طلوع اختر صفای صفهان^۱»

کز افق وحدت وجود وجوبی

در ایام جوانی او همراه برادر کوچکتر خود ، میرزا علی محمد از زادگاه بار سفر می بندد و به تهران نقل مکان می کند . علی رغم تنگدستی در فراهم کردن معیشت و اسباب زندگی ، در یکی از مدارس دینی تهران مشغول فراگیری علم و دانش می شود . او با جد و جهد در کسب فلسفه ، کلام ، منطق و فقه صاحب فضل و علم شده و دیری نمی پاید که آوازه دانشمندی او چنان می پیچد که میرزا محمد رضا مستشار الملک ، وزیر خراسان ، در سفری که به تهران دارد ؛ او را با خود همراه کرده و به مشهد می برد . مستشارالملک که بعدها به مؤتمن السلطنه ملقب گردید ؛ در سرای خویش صفا را جای می دهد و با کمال احترام با او رفتار می نماید . « هر گاه مؤتمن السلطنه دیدار او را پذیرا می گشت ، از احترام حکیم چیزی فرو نمی گذاشت . و اگر بر حسب اتفاق با وی سوار کالسکه می شد ، پیش از صفا در آن قرار نمی گرفت و قبل از وی نمی نشست . »^۲

زندگی حکیم صفای اصفهانی در مشهد آمیخته با سلوک و رفتار خاصی بوده به صورتی که استاد سهیلی خوانساری در مقدمه دیوان اشعار او چنین از آن یاد می کند : «گویند حکیم در مشهد کمتر معاشرت می فرمود و پیوسته پای در دامن عزلت کشیده و منزوی بود . اشارات او را به گوشه نشینی و دوری از مردم در اشعارش می خوانیم و حاجت به ادای دلیل و برهانی نمی دانیم

یا

مرا ز فقر به دولت مخوان که گاه ملوک بر فقیر به از کنج خانقاهی نیست^۲»

استاد خوانساری به درستی به این نکته اشاره می کند که می توان از فحوای کلام حکیم در اشعارش منش و مشرب زندگی عرفانی او را دریافت و به تصویر کشید که در جای خود در مبحث فکری بدان اشاره خواهد رفت .

در سراسر دیوان صفا بی اعتنایی به دنیا و عزلت گزینی علی رغم انتصاب به دستگاه حکومت ، مشهود است . در دیوان تقریباً مشبع صفا غیر از یک قصیده در مدح ناصر الدین شاه و یک مسمط در مدح رکن الدوله محمد تقی میرزا ، والی خراسان و برادر شاه ، قطعه و شعر دیگری در باب مدح صاحب منصبان و رجال حکومتی یافت نمی شود .

در باب زندگی شخصی حکیم مشهور است که وی تا آخر عمر مجرد می زیسته است و زن و فرزندی اختیار ننموده است . پس از مرگ مؤتمن السلطنه اول ، فرزند او میرزا علی محمد ، مؤتمن السلطنه ثانی ، به جای او نشست و حکیم همان قرب و ارج را در دستگاه وزیر جدید نیز دارا بوده و با اکرام و احترام تمام با او رفتار می شده است . پس از عزل مؤتمن السلطنه ثانی و راهی شدن او به تهران ، ایشان حکیم را به میرزا حسن خان ، معروف به اباخان پسر عموی خود سپرد و صفا تا پایان عمر نزد او به همان منوال گذشته گذران عمر نمود .

حکیم صفا در سال ۱۳۱۴ قمری بیمار شد و مدت مدیدی بیماری وی به طول انجامید . سهیلی خوانساری در مقدمه دیوان در این مورد چنین می آورد : « و هم باز این بیماری بوده که از ناتوانی و ضعف بیش از پیش از مردم دوری جست و دیری نگذشت که حالت او را دگرگونه یافتند . و بنا به قول فاضل محترم آقای قویم (فرزند مؤتمن السلطنه وزیر خراسان) اختلال به حواسش راه یافت^۴ » چندین سال به

همین صورت ، حکیم در انزوا و اختلال حواس به سر برد و پس از مشقّات بیماری و رنج و عزلت و ضعف در سال ۱۳۲۲ قمری دیده از جهان فروبست و رخت به سرای ابدی کشید .

او را در مدرسه ملّاتاج در پشت ایوان عبّاسی که در شمال صحن عتیق واقع است به خاک سپردند. جزئیات زندگی او شاید به دلیل همین گوشه گیری از خلق و شاید به واسطه مناعت طبع و سلوک عرفانی که خود عامل عزلت حکیم بوده است ، کماکان از دید خوانندگان مخفی است . به نظر می رسد که شیوه مطمئن و در عین حال شاید تنها راه ممکن شناخت حکیم همین مراجعه به آثار و دیوان او و شناختن حکیم صفای اصفهانی از لابلای اشعار و سروده هایش باشد . سعی ما در این رساله نیز خود ناظر به همین وجه علاوه بر استفاده های دیگر نیز خواهد بود . انشاء الله

دیوان حکیم صفای اصفهانی

دیوان صفا به تصحیح احمد سهیلی خوانساری و با مقدمه ای کامل و گویا به قلم ایشان ، در سال ۱۳۳۷ شمسی به دست چاپ سپرده شد . این تصحیح از روی نسخه خطی دیوان اشعار صفا که در زمان حیات او در خلال سال ۱۳۰۷ تا ۱۳۱۵ قمری نگاشته شده بود ؛ با کوشش استاد خوانساری صورت پذیرفته است .

دیوان شامل ۳۱ قصیده ، ۴ مسمط ، یک ترکیب بند ، ۱۳۳ غزل ، ۱۵ رباعی و یک منظومه در قالب مثنوی می باشد . تنوع قالب ها ، تسلط حکیم صفای اصفهانی را بر شعر و شاعری و طبع آزمایی او را در شیوه ها و قوالب گوناگون شعری به خوبی نشان می دهد .

مضامین اشعار صفا با توجه به سلوک و زندگی صفا و آموخته های فلسفی و فقهی حکیم و منش و مشرب عرفانی ایشان ، غلبه صبغه اعتقادی و عرفانی صفای اصفهانی را به نمایش می گذارد . به خصوص در غزلیات صفا که دست مایه این رساله است شور و حال عرفانی او به خوبی آشکار و قابل دریافت است .

قصاید و مسمّطات او بیشتر در معارف و حکم و موعظه و همچنین در مدح و منتقبت ائمه اطهار و معصومین (ع) سروده شده است . در تنها ترکیب بند خود از واردات قلبی در معارف الهی داد سخن

می دهد و در منظومه مثنوی خود به شیوه گلشن راز شیخ محمود شبستری ، در سیر و سلوک عرفانی به پرسش و پاسخ برمی خیزد و از دقایق عرفانی و سلوک و طریقت سخن می راند که خود نیازمند شرح و توضیح جهت دریافت مطالب و اشعار سروده شده در آن مثنوی می باشند . عبدالحسین زرین کوب در باب مضامین شعری او چنین می گوید : «در اشعار خود دایم دم از استغنا می زد و با این همه شعر او نفعه ای روحانی دارد و غزلیات او که گاه قلند ریّات سنایی و عطار را با لحنی ادیبانه تر اما در عین حال پر بار تر و استوار تر احیاء می کند»^۵ در کتاب سخنوران معاصر ایران در باب زبان و شیوه شعر صفا آمده است : «زبان صفا در شعر چه در قصیده و چه غزل ، زبان شاعران خراسانی است که با بعضی تعبیرها و اصطلاحات عرفانی و درویشی و زیبایی های لفظی و معنوی آمیخته است.»^۶

اما غزلیات صفا که بیشتر مد نظر و مورد مذاقه ماست ، درای ویژگی های خاص از نظر لفظ و مضمون می باشد . اشتها شاعری صفا و وجه برجسته شعری او نیز در همین غزلیات نهفته است . به عبارت دیگر صفای اصفهانی بیشتر به غزلسرا مشهور است تا چیز دیگر . مظاهر مصفا در باب غزلیات او چنین می آورد : «در غزل های صفا ابتکار و تازگی و ابداع بر تقلید و اقتفا می چربد و شور و شوق و طلب زیبایی محسوس در آنها به چشم می خورد که نظیر آن را در غزل هیچ یک از متأخران نمی توان یافت . بعضی از غزل ها و طرح های ابداعی و پرسوز و حال صفا در شعر بسیاری از متأخران گذشته نظیر ندارد غزل های چهار پاره و خوش لفظ و پر حال و آهنگش از صفا برخاسته و می توان گفت آنچه به صفا شخصیت ممتاز می بخشد و او را از تمام معاصران خود بر می کشد ، همین قسمت از شعر های اوست .»^۷

سهیلی خوانساری در باب غزل صفا می گوید : «غزلیاتش دارای اوزان سنگین و شیرین و ترکیبات دلنشین و چنانست که هر کس بخواند ، در خود احساس شور و حال می کند و از تازگی ترکیبات و مضامین زیبایی اشعار او لذت می برد . در غزلیات شور انگیز این شاعر شوریده وارسته ابتکار و ابداع بر اقتفاء و تقلید فزونی دارد.»^۸